

УДК 346.2+347.72.04

DOI: 10.15587/2523-4153.2023.276366

РЕОРГАНІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЯК ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

Н. В. Щербакова

The state of the process of formation of such a legal creating as “the right to reorganize economic organizations” occurs through the gradual accumulation, unification, specialization and structuring of the necessary array of regulatory rules and procedures in this area and affects the determination of the place of this legal phenomenon in the system of national law.

It is established, that (1) reorganization legal relations are public relations, regulated by the norms of law that arise in the field of economic management in relation to the organization (including managing the activities) and the continuous implementation of economic activities; characterized by a special subject composition (economic organizations), a combination of organizational and property elements; reflection of private and public interests (its balancing), a significant degree of regulation, both by the state and by the subjects of these relations; (2) reorganization legal relations belong to economic legal relations by branch affiliation and constitute a kind of organizational and economic legal relations by nature.

It is substantiated, that by branch affiliation (identification), on the basis of clarification of the economic and legal nature of reorganization relations and compliance of the legal instruments (method) of Economic Law, the reorganization of economic organizations is an institute of Economic Law, such a legal creating that unites an interconnected set of economic and legal norms that are intended to regulate relations that develop in the field of termination and incorporation of economic organizations by reorganization in forms: merger, accession, division, spin-off, transformation.

It is determined, that in a structured form the economic and legal institute “reorganization of economic organizations” consists of interrelated and at the same time separate groups of economic and legal norms that are intended to regulate economic relations in the field of: 1) termination and incorporation of an economic organization through reorganization in appropriate forms (merger, accession, division, spin-off, transformation); 2) transfer of property rights and obligations from the legal predecessor (predecessors) to the legal successor (successors) on the basis of universal legal succession; 3) protection of the legitimate rights and interests of participants (shareholders), creditors, the state during the reorganization; 4) procedure for issuing and registering the issue of shares of joint-stock companies, which are incorporated by merger, division, spin-off, transformation, or to which accession is carried out; 5) state registration of termination and incorporation of an economic organization (economic organizations) by merger, division, transformation, or state registration of termination of an economic organization by accession and modification of constitutional documents, or state registration of incorporation of an economic organization by spin-off and modification of constitutional documents; 6) invalidating the reorganization procedure (nullity of the reorganization procedure). In addition, within these groups there is a further differentiation of norms depending on the forms of reorganization (merger, accession, division, spin-off, transformation) and the subject composition of reorganization relations

Keywords: reorganization, legal institute of Economic Law, economic organization, limited liability company, joint-stock company, economic legal relations, organizational and economic legal relations, balance of dispositive and imperative principles

How to cite:

Shcherbakova, N. (2023). Reorganization of economic organizations as a legal institute of economic law. ScienceRise: Juridical Science, 1 (23), 4–14. doi: <http://doi.org/10.15587/2523-4153.2023.273886>

© The Author(s) 2023

This is an open access article under the Creative Commons CC BY license hydrate

1. Вступ

Правове регулювання процесів організації і здійснення господарської діяльності охоплює широке коло господарських відносин і має на меті їх упорядкування і реалізацію відповідно до бажаної правової моделі. Повною мірою це стосується і відносин, які складаються під час здійснення реорганізації господарських організацій, що обумовлює потребу в існуванні відособленої

групи правових норм, які здатні опосередкувати відповідні реорганізаційні відносини. Така сукупність норм формує відповідне правове утворення, яке може бути позначено поняттям «право реорганізації господарських організацій». Стан процесів формування зазначеного правового утворення, що відбувається шляхом поступового накопичення, уніфікації, спеціалізації та структурування необхідного масиву нормативних правил та процедури у цій сфері, а також перспективи його розвитку відповідного до вимог сталого розвитку, європейських стандартів та міжнародних вимог, впливають на визначення місця даного правового явища в системі національного права.

2. Літературний огляд

В науковій літературі таке правове явище як «реорганізація» аналізувалось здебільшого в контексті встановлення його кваліфікуючих ознак та особливостей проведення самої процедури в різних її формах. Сучасний стан наукових розробок цієї проблематики характеризується різноманітністю точок зору до визначення сутності даного правового поняття і його юридичної природи:

1) реорганізація за своїм внутрішнім змістом розглядається як один із способів припинення господарської організації із переведенням прав та обов'язків до інших юридичних осіб через правонаступництво (Єфименко А. П. [1, с. 77–80], Братусь С. Н. [2, с. 355–356], Петров Є. В. [3, с. 84], Короед С. О. [4, с. 55–56] та ін.);

2) реорганізація – як спосіб припинення та спосіб створення господарської організації (Шишка Р. Б. [5, с. 203–204]; Марущак Я. С. [6, с. 7–8], Жеков Д. В. [7, с. 108] та ін.);

3) реорганізація – як правочин чи

4) юридичний склад (Сіщук Л. В. [8, с. 35]) (тобто сукупність юридичних фактів, деякі з яких дійсно виступають правочинами);

5) реорганізація – як правовий інститут (Щербакова Н. В. [9, с. 150–151]).

Отже, вважаємо за доцільне та необхідне продовжити дослідження такого правового явища як реорганізація через призму такої юридичної категорії як «правовий інститут», визначити його галузеву приналежність та встановити місце в системі національного права.

3. Мета та завдання дослідження

Мета дослідження – з'ясувати коло відносин, які складаються під час проведення реорганізації господарських організацій, їх предметну галузеву приналежність; визначити, яке місце займає сукупність норм, що регулюють процес проведення реорганізації господарських організацій в системі національного права.

Для досягнення поставленої мети були сформовані наступні завдання:

– визначити поняття реорганізаційних правовідносин господарських організацій шляхом виокремлення відповідних кваліфікуючих ознак;

– дослідити прояви методу господарського права щодо регулювання відносин, які складаються під час проведення реорганізації господарських організацій;

– встановити галузеву приналежність та характер реорганізаційних правовідносин;

– надати структурований вигляд інституту реорганізації господарських організацій шляхом угруповання відповідних господарсько-правових норм в цій сфері та встановлення мети інституту реорганізації господарських організацій.

Вирішення цього питання має не тільки важливе теоретико-методологічне значення з огляду на необхідність юридичної оцінки процесів розвитку системи сучасного національного законодавства з питань правового статусу суб'єктів господарювання, їх припинення, а й практичну, прикладну цінність, оскільки система права знаходить свій зовнішній вираз у відповідній формі, перш за все, у системі законодавства.

4. Матеріали і методи дослідження

Методологічною основою дослідження стали загальнонаукові методи та спеціальні методи наукового пізнання. За допомогою методів аналізу і синтезу комплексно досліджується реорганізація як правове, системне явище, зокрема, як правовий інститут, який виступає проміжною ланкою між нормою права та галуззю права, і визначається його структурний зміст (складові). Діалектичний метод застосовано при визначенні ключових понять та категорій, які використовуються у науковому дослідженні; надає можливість виокремити ознаки правового інституту, реорганізаційних правовідносин, з'ясувати зміст та мету реорганізації господарських організацій як правового інституту. Формально-юридичний (догматичний) метод уможливив аналіз теорії права, господарсько-правової доктрини, нормативно-правових актів, практики їх застосування в сфері реорганізації господарських організацій.

5. Результати дослідження

Дослідження та опрацювання питань, пов'язаних із визначенням галузевої приналежності норм щодо реорганізації господарських організацій, має бути побудовано на базових теоретико-методологічних засадах про систему права. Функціонування системи права підпорядковується загальній теорії систем, через що вона характеризується наступними ознаками: об'єктивно зумовлена внутрішня організація права певного суспільства, що полягає в єдності та узгодженості всіх норм права, їх розподілі (диференціації) за галузями, підгалузями та інститутами [10, с. 137; 11, с. 134]; це сукупність чинних принципів і норм права, якій притаманні єдність, узгодженість, диференціація (поділ) і згрупованість норм у відносно самостійні структурні утворення (інститути, галузі та підгалузі права) [12, с. 244-245; 13, с. 168]; стабільність у поєднанні з динамічністю; єдність (зумовлена єдиними принципами); об'єктивність, залежність від розвитку суспільства (система права є юридичним відображенням системи суспільних відносин) [14, с. 200].

Згідно з усталеним в теорії права підходом диференціація системи права відбиває її поділ на відносно самостійні структурні частини, починаючи з первинного елементу – норми права, до більш складних – інститут права, підгалузь права, галузь права [12, с. 251, 252].

В юридичній науці завжди питання визначення інституту права, його відмежування від складових компонентів системи права визнавалися пріоритетними та основними (базисними). У загальній теорії права існують різні визначення правового інституту.

Так, інститут права визначається як відносно відособлена частина галузі права, сукупність юридичних норм, що регулюють певну групу однорідних суспільних відносин, як правило, у межах галузі права; являє собою групу юридичних норм даної галузі права, що регулюють ряд специфічних, якісно своєрідних суспільних відносин визначеного виду [15, с. 168, 169].

Правовий інститут в науковій літературі зазначається як «базовий рівень поєднання правових норм та характеризується тим, що він:

- а) регулює певний вид однорідних суспільних відносин;
- б) становить собою певну сукупність норм, яка є відносно автономною у складі галузі права;
- в) забезпечує цілісне, відносно завершене правове регулювання певного соціального феномена (тобто має певну автономію);
- г) має загальну мету, основну ідею (принципи);

д) використовує специфічні поняття та юридичні конструкції» [16, с. 149-150]; «сукупність відокремлених, взаємопов'язаних правових норм, що утворюють частину галузі права та регулюють певну сторону однорідних суспільних відносин» [17, с. 198; 18, с. 43-44]; «відображення нормативності в праві, який визначається як регламентована та конкретизована правовим режимом цілісна сукупність однорідних юридичних норм, за допомогою яких здійснюється регулювання певної групи суспільних відносин через застосування відповідного методу правового регулювання з метою досягнення відповідної цілі...структурна складова частина права, що впорядковує такі суспільні відносини, які підлягають нормативній регламентації правовими приписами та входять до нього» [19, с. 81]; «впорядкована сукупність юридичних норм, які регулюють вид (групу) суспільних відносин, що є значно меншою порівняно з галуззю сукупністю» [20, с. 128]; «комплекс нормативно-правових приписів, що регулює за допомогою специфічних правових прийомів та засобів, певний вид чи аспект однорідних суспільних відносин» [21, с. 2]; «системна категорія, категорія вищого ряду для окреслення найточнішої моделі побудови прав, обов'язків, відповідальності та врахування її закономірностей у практиці вдосконалення національного законодавства» [22, с. 101].

Враховуючи численні визначення правового інституту на різних рівнях (загальнотеоретичному, галузевому, інституціональному), можна констатувати, що таке правове утворення слід розглядати як щось середнє, таку собі складову, блок, проміжну ланку галузі [11, с. 136], яка має місце між нормою права та галуззю права. Характеризуючи сам предмет правового інституту, в науковій літературі зазначається, що в такому випадку вживаються такі формулювання: «певний вид суспільних відносин», «однорідні суспільні відносини конкретного виду» [12, с. 250], а розкриваючи зміст правового інституту, його текстовий вираз, вчені звертають увагу на наявність у складі інституту відокремлених понять, термінів, конструкцій [12, с. 260-261] – все це підкреслює відокремленість сфери його впливу в межах загального предмета регулювання відповідної галузі права.

Із наведених визначень правового інституту, можна виокремити наступні характерні риси, притаманні інституту права:

- 1) належність до певної галузі права (створюється з норм, які належать лише до певної галузі права);
- 2) предметний характер (правовий інститут присвячений регулюванню визначеного предмета – суспільних відносин);
- 3) відокремлена сукупність правових норм та комплексний зміст цього правового явища (інститут права – це завжди комплекс, певна сукупність правових норм);

4) властива внутрішня організація (взаємозв'язок юридичних норм, що становлять правовий інститут, визначає його логічну конструкцію, завдяки якій він є «системно-цілісним, неподільним утворенням» у рамках системи права;

5) об'єктивний характер формування;

6) відносна самостійність у межах галузі права;

7) стійкість функціонування.

Крім того, зазначені характерні риси (ознаки) правового інституту можуть бути доповнені й такими важливими властивостями цього правового явища, як:

– регулятивний характер (іншими словами цей комплекс юридичних норм впливає на відносини певного виду і регулює різні варіанти розвитку певної життєвої ситуації);

– взаємозв'язок і взаємодія між нормами права, які входять до різних правових інститутів (тобто правовий інститут – включає не лише безпосередньо регулятивні норми права (правила поведінки), але і первинні, опосередковано ті, що беруть участь в регулюванні даного виду суспільного відношення);

– наявність юридичних засобів впливу (інакше кажучи, своїми регулятивними якостями правовий інститут забезпечує «самостійний регулятивний вплив на певну частину відносин у суспільстві») [19, с. 81].

Ключовим для встановлення місця реорганізації господарських організацій, як інституту права серед існуючих правових галузей національної системи права, є питання приналежності його норм до певної галузі або галузей права. Ця первинна ознака інституту права пов'язана із *правовою природою відносин, які становлять предмет його регулювання*.

Відносини, які виникають між господарськими організаціями, в процесі реорганізації (реорганізаційні правовідносини) за своєю правовою природою слід відносити до господарських правовідносин.

По-перше, слід відзначити, що господарські правовідносини – це врегульовані нормами права суспільні відносини, які виникають в сфері господарювання щодо організації та безпосереднього здійснення господарської діяльності, характеризуються особливим суб'єктним складом, поєднанням організаційних та майнових елементів, значним ступенем регулювання як з боку держави, так і з боку суб'єктів цих відносин [23, с. 50-51; 24, с. 101; 25, с. 26-31]. В свою чергу, Г. Л. Знамєнський вважає, що господарські відносини – це особливий вид суспільних відносин, що виникають у результаті впливу норми права на фактичні, реальні відносини в суспільстві і становлять проміжну ланку між нормою права та фактичними суспільними відносинами. На думку вченого, «традиційне» визначення правовідношення як «конкретного, реального, суспільного відношення, що набуло правової форми і є результатом реалізації норм права», призводить до змішування правового чинника та об'єкта його впливу замість чіткого їх розрізнення» [26, с. 57]. Вказані правовідносини характеризуються специфічними ознаками: сфера виникнення, суб'єктний склад, об'єкт, зміст, поєднання майнових та організаційних елементів, відображення в господарських правовідносинах публічних і приватних інтересів, підстави виникнення, зміни та припинення, ступінь державного і локального регулювання [25, с. 26–31].

По-друге, відносинам, які виникають під час проведення реорганізації господарських організацій, притаманні всі специфічні ознаки, які характеризують господарські правовідносини:

– *сфера виникнення* – реорганізаційні відносини мають своє місце в сфері господарювання, така сфера може охоплювати господарські системи будь-якого рівня, як державний рівень (економіка країни), так і територіальний (економіка певного регіону) та локальний (суб'єкти господарювання і господарські організації);

– *особливий суб'єктний склад* – обов'язковим учасником реорганізаційних відносин виступають суб'єкти господарювання – господарські організації, а також суб'єкти організаційно/управлінсько-господарських повноважень (щодо останніх, то ними виступають органи державної влади, органи місцевого самоврядування, наділенні господарською компетенцією). Крім того, в цих відносинах можуть брати участь й інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі права власності;

– *об'єкти реорганізаційних правовідносин* – як і будь-які юридичні відносини, господарські правовідносини мають специфічний об'єкт правового регулювання. Так, об'єктом господарських правовідносин є майно у формі речей і безтілесного майна (нематеріальних активів), у тому числі об'єктів права інтелектуальної власності, необхідне для організації та безпосереднього здійснення господарської діяльності. Для таких складних правовідносин, як реорганізаційні, характерним є наявність складного (двохродового) об'єкта: об'єктом першого роду виступають узгоджені дії сторін (господарських організацій), спрямовані на забезпечення проведення комплексу реорганізаційних заходів, щодо передачі майна від правопередника (правопередників) до правонаступника (правонаступників) із метою зміцнення існуючого положення суб'єкта на ринку; об'єктом другого роду виступає єдиний (цілісний) майновий комплекс (не проста сукупність речей, прав та обов'язків, а комплекс взаємопов'язаних нерухомих та рухомих речей, які використовуються за

загальним призначенням як єдине ціле та представляє собою особливий різновид нерухомості [27, с. 90–91, 98–99]);

– *зміст реорганізаційних правовідносин* – виступають суб'єктивні права та обов'язки суб'єктів господарювання (господарських організацій) щодо реалізації цих прав та обов'язків, спрямовані на забезпечення проведення комплексу реорганізаційних заходів, щодо передачі майна від правопередника (правопередників) до правонаступника (правонаступників) на підставі універсального правонаступництва;

– *поєднання майнових та організаційних елементів* [28, с. 21]: процес реорганізації господарської організації включає як організаційні елементи (прийняття рішення про реорганізацію в одній із форм: злиття, приєднання, поділ, виділ, перетворення; розробка умов про злиття/приєднання/ поділ/виділ/перетворення (для акціонерних товариств); укладання договору про припинення товариства (для товариств з обмеженою відповідальністю та товариств з додатковою відповідальністю), укладання передаточного акту/розподільчого балансу; одержання дозволу від органів Антимонопольного комітету України (далі – АМК України) у разі концентрації чи узгоджених дій суб'єктів господарювання; державна реєстрація знову створених суб'єктів в одній із форм реорганізації (злиття, поділ, виділ, перетворення) або державна реєстрація оновленого суб'єкта господарювання шляхом внесення відповідних змін в статутні документи (у разі приєднання);

– має місце *особлива мета* – досягнення економічних і соціальних результатів та отримання прибутку (слід зазначити, що всім цілям реорганізації притаманний особливий економічний характер та зміцнення положення професійного учасника ринку, наприклад, шляхом розширення діяльності на підставі вже функціонуючого суб'єкта господарювання із використанням його інфраструктури через застосування такої ефективної форми реорганізації, як приєднання);

– регулюються особливими нормами – *поєднання законодавчого та локального регулювання* – зокрема, такі відносини регулюються господарсько-правовими нормами, що містяться в актах господарського законодавства, а в окремих випадках – в реорганізаційних договорах конкретних господарських організацій, які знаходяться в процесі реорганізації, наприклад, договорах про припинення товариства);

– *наявність і реалізація в реорганізаційних правовідносинах публічних інтересів* (держави, суспільства) та *приватних інтересів* (носіями яких є конкретні суб'єкти господарювання, за винятком, державних і комунальних), необхідність їх збалансованого врахування в процесі державного (в тому числі нормативно-правового) регулювання. В основі господарських відносин, як здебільшого, лежить приватний інтерес суб'єкта господарювання щодо отримання економічного результату (найчастіше – прибутку) від господарської діяльності. Коло ж публічних інтересів, які підлягають урахуванню в господарсько-правових нормах, а отже, і в господарських правовідносинах, надзвичайно широке і залежить від виду господарської діяльності та галузі/сфери її здійснення (це, зокрема, інтереси щодо: забезпечення розширеного відтворення в матеріальному виробництві; реалізації інвестиційних та інноваційних проектів з метою забезпечення розвитку високотехнологічного виробництва, тощо) [29, с. 10];

– *юридичний факт* як підстава виникнення реорганізаційних правовідносин. Як слушно зазначає О. М. Вінник, розглядаючи основні ознаки будь-яких правовідносин, помилково було б не звернути увагу на підстави виникнення, зміни та припинення таких відносин [25, с. 26–31]. У випадку реорганізаційних відносин, що досліджуються, такими підставами є комплекс юридичних фактів, які складають зміст будь-якої реорганізації. В якості таких юридичних фактів можна назвати рішення загальних зборів про реорганізацію, визначення об'єму правонаступництва, розробка проекту умов злиття/приєднання/ поділу/виділу/перетворення або укладання договору про припинення товариства, складання передаточного акту, розподільчого балансу, тощо). Враховуючи кваліфікуючі ознаки реорганізації, процес реорганізації є не простою сукупністю юридичних фактів, а складним юридичним складом з дотриманням послідовності виникнення відповідних юридичних дій, визначених законом.

За характером правовідносин відповідно до ч. 4 ст. 3 Господарського кодексу України [30] (далі – ГК України) господарські відносини поділяються на: господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські. Відносини, які виникають в процесі реорганізації господарських організацій, слід відносити до такої різновидності господарських відносин, як організаційно-господарські відносини.

Відповідно до ч. 6 ст. 3 ГК України під *організаційно-господарськими відносинами* слід розуміти відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю (такі відносини складаються між органами господарського контролю та підприємцями, між органами державного управління та державними підприємствами); під час державної реєстрації та ліквідації суб'єктів господарювання; під час видачі ліцензій, патентів, дозволів на розміщення об'єктів торгівлі [23, с. 53]. Отже, зі змісту ГК України випливає, що коло організаційно-господарських відносин охоплює відносини, які складаються, зокрема, між:

1) засновником (засновниками) господарської організації та цією організацією;

- 2) господарським об'єднанням і підприємствами-учасниками цього об'єднання;
- 3) суб'єктом господарювання та залежним від нього (дочірнім) підприємством;
- 4) органом державної влади (органом місцевого самоврядування), який наділений господарською компетенцією, та суб'єктом господарювання (ст. 2, ч. 1 ст. 4, ст. ст. 8, 22, 24, 126, 176).

Поряд із цим низка питань щодо належності певних відносин до кола організаційно-господарських, що пов'язані зі встановленням належності певних суб'єктів до кола суб'єктів організаційно-господарських повноважень, мають дискусійний характер і не отримали однозначного вирішення на теоретичному й законодавчому рівнях. Одне з цих питань стосується з'ясування належності до кола суб'єктів організаційно-господарських повноважень учасників (акціонерів) господарських товариств. Так, розглядаючи це питання, І. Кравець зазначає, що засновники унітарних підприємств та господарських товариств однієї особи здійснюють свої організаційно-господарські повноваження, передбачені ст. 135 ГК України та іншими актами законодавства України. Що ж до господарських організацій корпоративного типу, то організаційно-господарські повноваження власника корпоративних прав виникають у разі встановлення між ним і господарською організацією, щодо якої виникли корпоративні права, відносин вирішальної залежності (у розумінні ч. 3 ст. 126 ГК України). Хоча всі учасники зазначених господарських організацій володіють корпоративними правами (майновими та організаційними), проте лише контролюючі власники корпоративних прав цих господарських організацій, на думку авторки, є суб'єктами організаційно-господарських повноважень стосовно останніх. Звідси випливає, що І. Кравець не вважає організаційно-господарськими відносини, які виникають між господарським товариством і його учасником (акціонером), котрий не здійснює вирішальний вплив (контроль) стосовно цього товариства [31, с. 127–130]. Схожа теза висловлена й А. Смітюхом, який дійшов висновку, що корпоративні права не є організаційно-господарськими повноваженнями, за винятком немайнового корпоративного права брати участь в управлінні корпоративною господарською організацією, якщо обсяг правомочностей, які становлять це право, дає змогу учасникові здійснювати щодо корпоративної господарської організації вирішальний корпоративний контроль [32, с. 153]. В свою чергу А. Г. Бобкова та А. М. Захарченко, не погоджуючись із висловленою пропозицією, зазначають, що розглянута наукова позиція видається спірною, оскільки носії корпоративних прав, які не мають контрольного пакету акцій (контролюючої частки участі у статутному капіталі) господарського товариства, хоч і не в змозі одноосібно здійснювати вирішальний вплив на його діяльність, проте *де-юре* не позбавлені можливості впливати на цю діяльність шляхом здійснення своїх корпоративних прав стосовно такого товариства у наявному обсязі, зокрема й брати участь в управлінні справами товариства та вирішенні інших питань, віднесених до компетенції вищого органу товариства [33, с. 65–80]. Крім того, аналіз ГК України не дає підстав для висновку, що для визнання певного учасника господарських відносин суб'єктом організаційно-господарських повноважень останній має здійснювати саме вирішальний вплив на діяльність суб'єкта господарювання.

Таким чином, з огляду на зазначене, підтримуємо висловлену думку А. Г. Бобкової та А. М. Захарченко, що кожен учасник (акціонер) господарського товариства, який має право брати участь в управлінні справами цього товариства, є суб'єктом організаційно-господарських повноважень (незалежно від розміру належної йому частки (пакету акцій) у статутному капіталі), а відносини, що при цьому виникають між господарським товариством і його учасником (акціонером), є організаційно-господарськими.

Отже, за своєю галузевою приналежністю реорганізаційні правовідносини відносяться до господарсько-правових, а за характером правовідносин – до організаційно-господарських.

Таким чином, реорганізаційні правовідносини – це врегульовані нормами права суспільні відносини, які за галузевою приналежністю відносяться до господарських, за характером становлять різновид організаційно-господарських, виникають в сфері господарювання щодо організації (в тому числі й управління) та безперервного здійснення господарської діяльності; характеризуються особливим суб'єктним складом (господарські організації); поєднанням організаційного та майнового елементів; тісною взаємодією приватних та публічних інтересів (їх збалансування); значним ступенем регулювання як з боку держави, так і з боку суб'єктів цих відносин.

Отже, з огляду на господарсько-правову природу відносин, які складаються під час проведення реорганізації господарських організацій, є всі підстави для застосування відповідного методу господарського права для врегулювання зазначених відносин. Важливим у цьому зв'язку є дослідження конкретних проявів такого методу щодо регулювання відносин, які складаються під час проведення реорганізації господарських організацій, зокрема у разі припинення та створення шляхом реорганізації; передачі майна, прав та обов'язків від правопередника (правопередників) до правонаступника (правонаступників) на підставі універсального правонаступництва; захисту законних прав та інтересів учасників (акціонерів), кредиторів, держави під час здійснення реорганізації; порядку здійснення емісії та реєстрації випуску акцій акціонерних товариств, які створюються шляхом злиття, поділу, виділу чи перетворення, або до яких здійснюється приєднання; державної реєстрації припинення господарської організації шляхом злиття, приєднання, поділу, перетворення; визнання реорганізації недійсною або відміненою (скасованою).

Слід звернути увагу на те, що питання сутності методу господарського права завжди характеризувались своєю складністю, неоднозначністю, тривалістю свого розвитку – що було обумовлено різними поглядами, точками зору на природу самого господарського права як самостійного утворення в системі права (визнання або невизнання самостійною галуззю права; визначення її комплексною галуззю права, вторинною, тощо). В науці господарського права виокремились два основні підходи щодо питання сутності методу господарського права. Згідного першого підходу (представники господарсько-правової теорії – О. М. Вінник, В. В. Лаптев, В. С. Щербина) вбачається притаманність господарському праву трьох самостійних методів правового регулювання (автономних рішень, обов'язкових приписів, рекомендацій) [34, с. 29–30; 35, с. 25], характер сполучення яких, виходячи із досвіду суспільного розвитку, залежить здебільшого від пануючого типу економічних відносин (планова економіка, ринкова економіка, перехідний період) [36, с. 59]. Втім слід визнати, що методи автономних рішень, обов'язкових приписів і рекомендацій за своїм регулятивним впливом є втіленням диспозитивних або імперативних засад правового регулювання, поєднання яких характерно для більшості галузей національного права.

Другий підхід (розроблений Г. Л. Знаменським) базується на концепції цілісного методу господарсько-правового регулювання, тобто рівному підпорядкуванні всіх учасників господарських відносин суспільному господарському порядку – пануючому в суспільстві укладі матеріального виробництва, що заснований на положеннях Конституції, нормах права, моральних принципах, ділових правилах і звичаях, схвалених вищою законодавчою владою у стратегічних економічних рішеннях, забезпечує гармонізацію приватних і публічних інтересів, створює партнерські й добропорядні взаємовідносини в господарюванні [37]. Г. Л. Знаменський, розкриваючи сутність цього методу, наголошує на тому, що мова йде не про рівність чи підпорядкування суб'єктів по відношенню один до одного (що притаманно цивільно-правовому й адміністративно-правовому методам), а про рівне підпорядкування «третьому елементу» – порядку [38, с. 54].

Потреба в регламентації суспільних відносин під час проведення реорганізації на засадах рівного підпорядкування їхніх учасників суспільному господарському порядку обумовлена об'єктивною необхідністю узгодження і збалансування значного кола різноманітних інтересів публічного й приватного спрямування в цій ділянці господарських відносин, яка не може бути повною мірою вирішена в разі застосування лише приватноправового інструментарію. Загальне правове підґрунтя такого завдання закладено нормою ч. 1 ст. 9 ГК України, яка зобов'язує державу здійснювати економічну і соціальну політику, спрямовану на реалізацію й оптимальне узгодження інтересів суб'єктів господарювання і споживачів, різних суспільних верств і населення в цілому.

Вищевикладені положення щодо господарсько-правової природи реорганізаційних відносин й відповідності юридичного інструментарію (методу) господарського права для врегулювання цих відносин уможливають висновок про галузеву приналежність (ідентифікацію) реорганізації господарських організацій як інституту господарського права. Це правове утворення об'єднує взаємопов'язану сукупність господарсько-правових норм, які призначені врегулювати відносини, що складаються у сфері припинення та створення господарських організацій шляхом реорганізації в формах злиття, приєднання, поділу, виділу, перетворення.

У структурованому вигляді господарсько-правовий інститут «реорганізація господарських організацій» складається із взаємопов'язаних, і в той ж час відокремлених груп господарсько-правових норм, які призначені врегулювати господарські відносини у сфері:

1) припинення та створення господарських організацій шляхом реорганізації у відповідних формах (злиття, приєднання, поділ, виділ, перетворення);

2) передачі майна, прав та обов'язків від правопередника (правопередників) до правонаступника (правонаступників) на підставі універсального правонаступництва;

3) захисту законних прав та інтересів учасників (акціонерів), кредиторів, держави під час здійснення реорганізації;

4) порядку здійснення емісії та реєстрації випуску акцій акціонерних товариств, які створюються шляхом злиття, поділу, виділу чи перетворення, або до яких здійснюється приєднання;

5) державної реєстрації припинення та створення господарської організації (господарських організацій) шляхом злиття, поділу, перетворення, або державної реєстрації припинення господарської організації шляхом приєднання та внесення змін в установчі документи, або державної реєстрації створення господарської організації шляхом виділу та внесення змін в установчі документи;

6) визнання реорганізації недійсною або відміненою (скасованою). При цьому слід зазначити, що в межах названих груп відбувається подальша диференціація норм залежно від форм реорганізації (злиття, приєднання, поділ, виділ, перетворення) та суб'єктного складу реорганізаційних відносин (господарські організації, відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 55 ГК України поділяються на:

– юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [39] (ч. 1 ст. 84 ЦК: господарські товариства (акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні та командитні товариства), виробничі кооперативи, сільськогосподарські кооперативи чи сільськогосподарські кооперативні об'єднання з метою одержання прибутку);

– державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до ГК України;
– інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку).

Щодо змісту інституту реорганізації господарських організацій слід зазначити наступне: його наповнення має відбуватися з урахуванням мети цього інституту, адже саме спрямованість правового регулювання виступає важливим параметром (критерієм) оцінки його ефективності.

Критерієм оцінки ефективності правового регулювання є співвідношення мети правового регулювання та реальних результатів здійснення закону [40, с. 171–174]. Термін «ефективність» (у перекладі з лат. *effectivus*) означає результат, наслідок якогось явища. В обґрунтування поняття «ефективність» використовують такі поняття, як: «мета», «результат», «дієвість». Згідного Практичного словника синонімів української мови С. Караванського, слово «ефективність» означає дієвість, результативність [41, с. 107]. Велика Радянська енциклопедія визначає іменник «ефективність» як результат, наслідок певних причин, а прикметник «ефективний» – як дієвий, такий що дає ефект, але не будь-який, а заздалегідь прогнозований, який призводить до потрібних результатів [42, с. 322]. Це дозволяє розглядати ефективність тільки в межах результативності цілеспрямованої дії.

В юридичній літературі більшість науковців розкривають ефективність правового регулювання через таку категорію як «цілі», зазначаючи, що це ступінь практичного досягнення цілей, які мали на увазі правостановлюючі органи (законотворчі, правотворчі), приймаючи, змінюючи чи відмінюючи відповідні норми права, відтворені в тих чи інших нормативно-правових актах при мінімальних затратах на їх видання [43, с. 12]. О. Ф. Скакун під ефективністю механізму правового регулювання розуміє міру досягнення очікуваного результату правового регулювання, тобто співвідношення між усталеною метою правового регулювання суспільних відносин і реальними результатами [44, с. 267]. В свою чергу Л. Л. Лепех вказує, що ефективність механізму правового регулювання є оціночною категорією, за допомогою якої визначають рівень функціональності механізму правового регулювання в динамічному стані, а напрям оцінки ефективності механізму правового регулювання задається функціями механізму правового регулювання [45, с. 105].

В науковій літературі також висловлюється точка зору, що критерієм ефективності правових норм є міра досягнення цілей, поставлених перед ними. Цілі правового регулювання передбачають закріплення існуючих суспільних відносин, які потребують такого закріплення, стимулювання та розвитку тих відносин, які на даний момент відповідають вимогам суспільства та створення умов для розвитку й закріплення нових суспільних відносин [46, с. 264–265].

Заслугує на увагу точка зору, згідно якої соціальна цінність та ефективність співвідносяться як процес та результат. У даному розумінні соціальна цінність відповідає на питання, які саме інтереси нею задовольняються, а ефективність правового регулювання – яким чином це зроблено, та в якій мірі ці інтереси задоволені [43, с. 12]. Загальна ж ефективність правового регулювання забезпечується: ефективністю самого нормативно-правового акту; ефективністю процедурно-процесуального механізму застосування нормативно-правового акту; ефективністю діяльності щодо застосування та реалізації нормативно-правового акту. Таким чином, в одних випадках ефективність норми забезпечується лише за рахунок її власної дії, в інших – в результаті дії системи: норма та її застосування.

Отже, визначаючи спрямованість досліджуваного правового інституту – реорганізації господарських організацій, важливо враховувати, що мета у праві пов'язується з відображенням не лише існуючої дійсності, а й з її випереджальним моделюванням.

Мету реорганізації господарських організацій необхідно визначити через складову загальної (універсальної) мети господарсько-правового регулювання, яка полягає в утвердженні та укріпленні суспільного господарського порядку в економічній системі. Саме в межах цієї загальної мети норми права з реорганізації господарських організацій мають забезпечувати такий стан впорядкування господарських відносин у сфері припинення та створення господарських організацій в одній із форм (злиття, приєднання, поділу, виділу, перетворення), який є результатом взаємоузгодження, поєднання індивідуального (господарського) інтересу із загальносуспільними і державними потребами.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що реорганізація не є приватно-правовим інститутом, вона має багатоаспектне значення в господарському праві, а її цілям притаманний економічний характер [9, с. 162]. Реорганізація – це суто господарсько-правова категорія, адже в ній ключове місце займають публічно-правові елементи дозвільного (за участі органів державної реєстрації, органів АМК України, органів НКЦПФР України, НБУ), контролюючого, регулятивного, конкурентного (ст. 22 Закону України «Про захист економічної конкуренції» [47]), фінансового, екологічного та іншого характеру. Публічно-правові засади в реорганізаційних процесах обумовлені наявністю суспільно-виробничого характеру діяльності відповідних суб'єктів (учасників реорганізації) та спрямованості її результатів на задоволення суспільних інтересів. Отже, такі характеристики діяльності (правового регулювання) відсутні та не притаманні цивільно-правовій сфері, такі механізми не передбачаються в цивільному праві. Ось чому підхід щодо визначення приватно-правового характеру реор-

ганізації не може бути застосований, оскільки не враховує особливості моделі участі держави, територіальної громади у цих відносинах. За межами реорганізації знаходяться особисті майнові та особисті немайнові відносини, які врегульовуються здебільшого диспозитивними нормами ЦК України, а в реорганізаційних відносинах – держава проявляє більш активну регулятивну функцію, яка реалізується з врахуванням балансу диспозитивних та імперативних засад (через державні органи: державні реєстраційні органи; органи АМК України, органи НКЦПФР України; НБУ).

6. Висновки

1. Встановлено, що реорганізаційні правовідносини:

1) це врегульовані нормами права суспільні відносини, які виникають в сфері господарювання щодо організації (в тому числі й управління) та безперервного здійснення господарської діяльності; характеризуються особливим суб'єктним складом (господарські організації), поєднанням організаційного та майнового елементів; відображенням приватних та публічних інтересів (їх збалансування), значним ступенем регулювання як з боку держави, так і з боку суб'єктів цих відносин;

2) за галузевою приналежністю відносяться до господарсько-правових відносин, а за характером становлять різновид організаційно-господарських правовідносин.

2. Доведено, що потреба регламентації суспільних відносин під час проведення реорганізації на засадах рівного підпорядкування їхніх учасників суспільному господарському порядку обумовлена об'єктивною необхідністю узгодження і збалансування значного кола різноманітних інтересів публічного й приватного спрямування в цій ділянці господарських відносин, яка не може бути повною мірою вирішена в разі застосування лише приватно-правового інструментарію.

3. Обґрунтовано, що за галузевою приналежністю (ідентифікацією), на підставі з'ясування господарсько-правової природи реорганізаційних відносин та відповідності юридичного інструментарію (методу) господарського права, реорганізація господарських організацій становить інститут господарського права, таке правове утворення, яке об'єднує взаємопов'язану сукупність господарсько-правових норм, котрі призначені врегулювати відносини, що складаються у сфері припинення та створення господарських організацій шляхом реорганізації в формах злиття, приєднання, поділу, виділу, перетворення.

4. Визначено, що у структурованому вигляді господарсько-правовий інститут «реорганізація господарських організацій» складається із взаємопов'язаних, і в той ж час відокремлених груп господарсько-правових норм, які призначені врегулювати господарські відносини у сфері:

– припинення та створення господарських організацій шляхом реорганізації у відповідних формах (злиття, приєднання, поділ, виділ, перетворення);

– передачі майна, прав та обов'язків від правопередника (правопередників) до правонаступника (правонаступників) на підставі універсального правонаступництва;

– захисту законних прав та інтересів учасників (акціонерів), кредиторів, держави під час здійснення реорганізації;

– порядку здійснення емісії та реєстрації випуску акцій акціонерних товариств, які створюються шляхом злиття, поділу, виділу чи перетворення, або до яких здійснюється приєднання;

– державної реєстрації припинення та створення господарської організації (господарських організацій) шляхом злиття, поділу, перетворення, або державної реєстрації припинення господарської організації шляхом приєднання та внесення змін в установчі документи, або державної реєстрації створення господарської організації шляхом виділу та внесення змін в установчі документи;

– визнання реорганізації недійсною або відміненою (скасованою). При цьому слід зазначити, що в межах названих груп відбувається подальша диференціація норм залежно від форм реорганізації (злиття, приєднання, поділ, виділ, перетворення) та суб'єктного складу реорганізаційних відносин.

Вище проведений аналіз засвідчує, що визначення місця реорганізації господарських організацій як інституту господарського права у системі національного права має важливе значення з точки зору побудови системи законодавства України як зовнішнього виразу цього правового інституту й формування перспектив його подальшого удосконалення.

Конфлікт інтересів

Автори декларують, що не мають конфлікту інтересів стосовно даного дослідження, в тому числі фінансового, особистісного характеру, авторства чи іншого характеру, що міг би вплинути на дослідження та його результати, представлені в даній статті.

Фінансування

Дослідження проводилось без фінансової підтримки.

Доступність даних

Рукопис не має пов'язаних даних.

Література

1. Єфименко, А. (2002). Регулювання припинення (реорганізації) та ліквідації юридичних осіб за проектом Цивільного кодексу України. *Право України*, 10, 77–82.
2. Братусь, С. Н. (1950). *Субъекты гражданского права*. Москва: Госюриздат, 367.
3. Петров, С. В. (2014). До питання про форми реорганізації господарських товариств. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*, 2 (24), 82–85.
4. Короед, С. О. (2016). Проблема правонаступництва в цивільному і господарському судочинстві при реорганізації (злитті) юридичних осіб. *Судова апеляція*, 2 (43), 55–60.
5. Шишка, Р. Б. (Ред.) (2001). *Предпринимательское право Украины*. Харків: Еспада, 624.
6. Марущак, Я. С. (2016). Корпоративне право України ХХ століття як передумова сучасного етапу його розвитку. *Актуальні проблеми політики*, 58, 266–275.
7. Жеков, Д. (2014). Понятие реорганизации юридического лица: законодательный и доктринальный подходы. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*, 4, 105–108.
8. Сіщук, Л. В. (2013). Теоретико-методологічні підходи до розуміння поняття реорганізації. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*, 33, 32–36.
9. Щербакова, Н. В. (2021). Реорганізація як економіко-правове явище в господарському праві. *Право України*, 4, 144–166.
10. Гусарев, С. Д., Тихомиров, О. Д. (Ред.) (2017). *Теория держави та права*. Київ: НАВС, Освіта України, 320.
11. Волинка, К. Г. (2003). *Теория держави і права*. Київ: МАУП, 240.
12. Цвік, М. В., Петришин, О. В. (Ред.) (2009). *Загальна теорія держави і права*. Харків: Право, 584.
13. Тополевський, Р. Б., Федіна, Н. В. (2020). *Теория держави і права*. Львів: ЛьвДУВС, 268.
14. Бандурка, О. М. (Ред.) (2018). *Теория держави і права*. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 416.
15. Письменицький, А. А. (Ред.) (2017). *Теория держави і права*. Мелітополь: ФО-П Однорог Т.В., 298.
16. Козюбра, М. І. (Ред.) (2015). *Загальна теорія права*. Київ: Ваїте, 392.
17. Пархоменко, Н. М. (2008). *Джерела права: проблеми теорії та методології*. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 336.
18. Крижановський, А. Ф., Крестовська, Н. М., Матвєєва, Л. Г., Скуріхін, С. М., Іванчук, В. Є. (2022). *Загальна теорія права та держави*. Одеса: Фенікс, 257. Available at: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/16058> Last accessed: 03.03.2023
19. Заморська, Л. І. (2013). Інститут права як вираження правової нормативності та його властивості. *Правове життя сучасної України*. Одеса: Фенікс, 1, 79–81.
20. Чабаненко, М. М. (2015). Загальна характеристика аграрно-правових інститутів. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2, 127–131.
21. Левицька, Н. (2012). Нормативно-правовий інститут: розмежування з суміжними поняттями. *Часопис Академії адвокатури України*, 4, 1–5.
22. Гаврилюк, А. М. (2004). Правовий інститут: передумови, підстави та шляхи формування. *Актуальні проблеми держави і права*, 22, 101–106.
23. Андрєєва, О. Б., Жорнокуй, Ю. М. (Ред.) (2014). *Господарське право України. Ч. 1*. Харків: Харк.нац.ун-т внутр. справ, 340.
24. Лаптев, В. В. (1969). *Предмет и система хозяйственного права*. Москва: Юрид. лит., 176.
25. Вінник, О. М. (2009). *Господарське право*. Київ: Правова єдність, 766.
26. Знаменский, Г. Л., Мамутов, В. К. (1988). *Хозяйственный механизм и право*. Київ: Наукова думка, 160.
27. Щербакова, Н. В. (2007). *Правовое регулирование слияния и присоединения хозяйственных обществ*. Донецк: Вебер, 258.
28. Щербина, В. С. (2013). *Господарське право*. Київ: Юрінком Інтер, 640.
29. Щербина, В. С. (Ред.) (2012). *Актуальні проблеми господарського права*. Київ: Юрінком Інтер, 528.
30. *Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV (2003)*. Відомості Верховної Ради України, 18, 144. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
31. Кравець, І. М. (2010). *Правове становище суб'єктів організаційно-господарських повноважень*. Київ: Юрінком Інтер, 237.
32. Смітюх, А. В. (2018). *Корпоративні права та корпоративні паї (частки): теоретико-правові аспекти*. Одеса: Фенікс, 662.
33. Бобкова, А., Захарченко, А. (2019). *Види організаційно-господарських відносин*. *Право України*, 8, 65–80.
34. Вінник, О. М. (2004). *Господарське право*. Київ: Атіка, 624.
35. Щербина, В. С. (2009). *Господарське право*. Київ: Юрінком Інтер, 640.
36. Лаптев, В. В. (1990). *Регулируемый рынок и хозяйственное законодательство*. *Правоведение*, 5, 57–62.
37. Мамутов, В. К. (Ред.) (2002). *Хозяйственное право*. Киев: Юринком Интер, 912.
38. Знаменский, Г. Л. (1996). *Хозяйственное законодательство Украины: формирование и перспективы развития*. Киев: Наукова думка, 63.
39. *Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV (2003)*. Відомості Верховної Ради України, 40, 356. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
40. Рабінович, П. М. (2007). *Основи загальної теорії права та держави*. Лівів: Край, 192.

41. Караванський, С. (2000). Практичний словник синонімів української мови. Київ: Українська книга, 480.
42. Прохоров, А. М. (Ред.) (1978). Большая советская энциклопедия. Т. 30. Москва: Сов. энцикл.
43. Тарахонич, Т. І. (2010). Ефективність правового регулювання (питання теорії). Часопис Київського університету права, 2, 11–17.
44. Скакун, О. Ф. (2009). Теорія держави і права. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 520.
45. Лепех, Л. Л. (2019). Соціальна та юридична ефективність механізму правового регулювання. Київ, 234.
46. Колодій, А. М., Копейчиков В. В. (Ред.) (2003). Теорія держави і права. Київ: Юрінком Інтер, 368.
47. Про захист економічної конкуренції (2001). Закон України № 2210-III. 11.01.2001. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text>

Received date 07.02.2023

Accepted date 23.03.2023

Published date 31.03.2023

Щербакова Наталія Володимирівна, кандидат юридичних наук, доцент, кафедра цивільного права і процесу, Донецький національний університет імені Василя Стуса, вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, Україна, 21021

E-mail: sherbakova@donnu.edu.ua